

TÍN NGƯỠNG THỜ ÔNG TÁO Ở THỪA THIÊN HUẾ VÀ HỘI AN, QUẢNG NAM: MỘT NGHIÊN CỨU SO SÁNH

Nabeta Naoko¹, Nguyễn Văn Quảng^{2*}

¹Institute for the Study of Japanese Folk Culture, Kanagawa University, Japan

²Khoa Lịch sử, Trường Đại học Khoa học, Đại học Huế

* Email: nguyenvanquang@hueuni.edu.vn

Ngày nhận bài: 01/12/2022; ngày hoàn thành phản biện: 21/12/2022; ngày duyệt đăng: 20/12/2022

TÓM TẮT

Nghiên cứu này tập trung làm rõ đặc trưng của việc thờ cúng Ông Táo của Thừa Thiên Huế và Hội An. Đồng thời, đi sâu phân tích, làm rõ sự giống nhau và khác nhau giữa tín ngưỡng thờ Ông Táo ở Thừa Thiên Huế và Hội An, sau đó nhận xét, đánh giá tín ngưỡng thờ Ông Táo ở hai khu vực dựa trên các tiêu chí như bối cảnh lịch sử và quan điểm đa chiều. Chúng tôi cũng sẽ làm sáng tỏ nguồn gốc của tín ngưỡng thờ Ông Táo ở Hội An là từ đâu? Có liên quan đến Huế không, có ảnh hưởng từ người Hoa không, hay là sản phẩm của người dân bản địa ở Hội An?

Từ khóa: Ông Táo, Thừa Thiên Huế, Hội An, thờ cúng.

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Ông Táo ở Việt Nam chịu ảnh hưởng của Táo Thần Trung Quốc, nhưng so với Trung Quốc, Ông Táo ở Việt Nam có đặc trưng riêng, gồm một bà và hai ông. Tuy nhiên, ở mỗi địa phương ở Việt Nam, tín ngưỡng thờ Ông Táo cũng có phần khác nhau. Nét đặc trưng của Ông Táo ở Thừa Thiên Huế và ở Hội An, tỉnh Quảng Nam cũng vậy.

Tỉnh Thừa Thiên Huế và thành phố Hội An, tỉnh Quảng Nam nằm ở duyên hải miền Trung Việt Nam. Cả hai nơi đều có đặc điểm riêng về lịch sử. Huế từng là kinh đô của các vương triều Tây Sơn và triều Nguyễn, còn Hội An là khu đô thị cổ, phát triển sầm uất từ thế kỷ 16 đến thế kỷ 18. Tuy nhiên, giữa hai nơi cũng có một số điểm chung. Thứ nhất, cả Thừa Thiên Huế và Hội An đều có thương cảng, trong đó,

Hội An giữ vai trò là trung tâm điều phối các thương cảng miền Trung, bao gồm cả cảng Thanh Hà ở Thừa Thiên Huế. Thứ hai, cả hai nơi đều có sự hiện diện của cộng đồng người Minh Hương, mà hiện nay vẫn còn các hội quán. Những bối cảnh lịch sử đó có ảnh hưởng đến việc thờ cúng Ông Táo giữa hai địa phương.

Cho đến nay, đã có một số nghiên cứu về Ông Táo ở hai địa phương. Tuy nhiên, chưa có nghiên cứu nào so sánh tín ngưỡng thờ Ông Táo ở Thừa Thiên Huế và Hội An.

Trong bài viết này, chúng tôi nghiên cứu so sánh việc thờ Ông Táo ở Thừa Thiên Huế và Hội An thông qua các phương pháp điều tra thực địa và các tài liệu thành văn liên quan đến Ông Táo ở hai địa phương trên. Chúng tôi đã tiến hành điều tra thực địa ở những gia đình còn lưu giữ được bếp xưa ở phố cổ Hội An năm 2011 và năm 2013 và điều tra về nghề làm ông Táo ở Thanh Hà, Hội An năm 2018. Về Ông Táo ở Thừa Thiên Huế thì chúng tôi liên tục điều tra từ năm 2013 đến nay¹.

2. TÍN NGƯỠNG THỜ ÔNG TÁO Ở THỪA THIÊN HUẾ

2.1. Địa điểm thờ cúng Ông Táo

2.1.1. Vị trí của bếp

Theo bài viết *“Les Paysans du Delta Tonkinois”* xuất bản năm 1936 của Pierre Gourou, một nhà nghiên cứu địa lý nhân văn người Pháp thì thường nhà bếp ở An Nam có vị trí phía trái của ngôi nhà (nhìn từ trong nhà ra) [5, tr. 287]. Về vị trí nhà ở Huế, học giả người Pháp, Léo Craste có đề cập: “Ervent au logement des femmes (généralement côté Est) et à celui des hommes (côté Ouest)” [9, tr. 35], tức là, không gian của đàn ông là phía tây, không gian của phụ nữ thường là phía đông. Tuy nhiên, tài liệu không đề cập lý do vì sao và cũng không nói rõ về vị trí bếp trong nhà. Nhà nghiên cứu kiến trúc người Nhật, ITO khi điều tra về kiến trúc cung đình và dân gian ở Huế có ghi chép phỏng vấn người dân về vị trí nhà như sau: “Không gian của đàn bà là bên trái, đàn ông là bên phải, theo hướng nhìn từ phía bàn thờ tổ tiên trong nhà, đó là quan niệm của người dân” [6, tr. 63].

Theo điều tra thực địa của chúng tôi, ở tòa nhà một tầng truyền thống của

¹ Chúng tôi đã tiến hành điều tra thực địa ở những gia đình còn lưu giữ được bếp xưa ở phố cổ Hội An năm 2011 và 2013 [7] và điều tra về nghề làm ông Táo ở Thanh Hà, Hội An năm 2018. Về Ông Táo ở Thừa Thiên Huế thì chúng tôi liên tục điều tra từ năm 2013 đến nay.

người dân Thừa Thiên Huế thì vị trí nhà giống như mô tả trong các tư liệu nêu trên. Các tòa nhà hiện đại thì có vị trí khác, cũng có người có cách nghĩ khác và cũng có những người đi hỏi thầy bói về phương vị tốt cho chủ nhà. Đặc biệt, có một điều kiêng kị là cấm đặt nhà bếp ở vị trí nằm trên một đường thẳng từ lối đi vào, mà phải đặt ở chỗ không nhìn thấy được từ bên ngoài nhà. Tuy nhiên, ở phần lớn tòa nhà truyền thống thì bên trái là không gian của đàn bà, nên nhà bếp thường được xây ở phía đó.

Theo Huỳnh Đình Kết, nhà nghiên cứu văn hóa dân gian, theo cách suy nghĩ của người Huế, bàn thờ tổ tiên đặt chính giữa nhà ở phía bắc, cổng chính vào nhà là ở phía nam, không gian phụ nữ bên phải, tức là bên đông. Phương vị này là quan trọng, tuy nhiên không phải theo phương vị của tự nhiên². Về vị trí của nhà bếp "bên trái = phía đông" này giống như quan điểm của Craste.

2.1.2. Vị trí của bàn thờ Ông Táo

Phần lớn các hộ gia đình ở Thừa Thiên Huế đều có bàn thờ Ông Táo riêng trong bếp. Trong một số nhà dân, còn có một khám thờ gọi là "tràng ông", đặt ba bát hương để thờ ba vị thần: Thổ Công, Tiên Sư và Ông Táo. Ba vị thần này bảo hộ nam chủ nhà. Có hai chỗ thờ cúng Ông Táo, tuy nhiên, về vị trí bàn thờ Ông Táo trong bếp thì tư liệu thành văn không đề cập. Theo điều tra thực địa về vị trí bàn thờ Ông Táo trong bếp của chúng tôi, ở các nhà dân vẫn còn duy trì hình thái kiến trúc truyền thống của Huế thì có bàn thờ ông Táo ở không gian bên trái nhà bếp. Trong không gian đó, vị trí bàn thờ ông Táo đặt ở phía bắc hay phía đông thì tùy từng gia đình. Ngoài ra, bếp ga đặt ở chỗ mới trong bếp, tuy nhiên vẫn đặt bàn thờ Ông Táo chỗ vị trí bếp xưa.

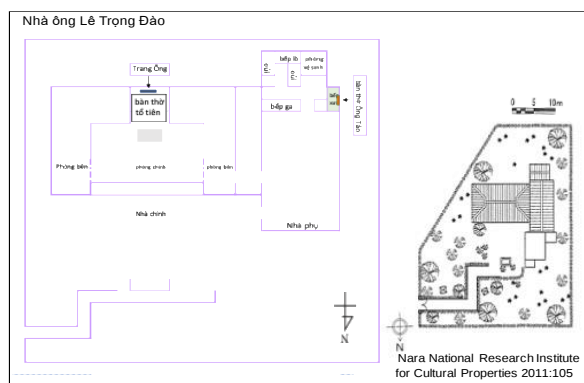
Theo ông Lê Trọng Đào ở làng cổ Phước Tích, bàn thờ Ông Táo đặt ở phương vị "Đông - Đông - Bắc" từ thời bố của ông. Thầy bói xem nhà và năm sinh của bố ông Đào để quyết định phương vị bàn thờ Ông Táo. Hiện tại, nhà bếp của ông Đào có bếp ga đặt ở chỗ mới, tuy nhiên bàn thờ Ông Táo vẫn còn ở vị trí bếp xưa (Hình 1).

2.2. Bàn thờ Ông Táo

Trên bàn thờ Ông Táo ở Thừa Thiên Huế có đặt bát hương, đèn, nước và quan trọng nhất là tượng Ông Táo có kích thước nhỏ làm bằng gốm cùng với tranh Ông Táo. Đây là đặc trưng trong thờ cúng Ông Táo ở Thừa Thiên Huế, tượng Ông Táo và tranh Ông Táo luôn đi đôi với nhau. Chúng đều được chế tác ở Thừa Thiên Huế. Tranh Ông Táo ở đây là một trong số tranh mộc bản được chế tác thủ công tại làng Sinh (xã Phú

² Thông tin phỏng vấn ông Huỳnh Đình Kết, năm 2012.

Mậu, thành phố Huế, Thừa Thiên Huế), nơi có truyền thống chế tác tranh mộc bản phục vụ cho tín ngưỡng dân gian. Hiện nay, tượng Ông Táo bằng gốm được chế tác chủ yếu ở làng Địa Linh (xã Hương Vinh, thành phố Huế, Thừa Thiên Huế).

Hình 1. Sơ đồ mặt bằng nhà ông Lê Trọng Đào
(Làng Phước Tích, xã Phong Hòa, huyện Phong Điền)

2.3. Nghi lễ Ông Táo

2.3.1. Ngày cúng Ông Táo

Vào ngày 23 tháng Chạp hàng năm, người dân làm lễ cúng Ông Táo trong nhà trước, sau đó đốt tranh Ông Táo và tổng tiến tượng Ông Táo kích thước nhỏ ra cột mốc là gốc cây cổ thụ hay góc am miếu trong khu vực cư trú. Sau khi tổng tiến tượng Ông Táo cũ, tượng Ông Táo mới được đặt lên bàn thờ Ông Táo. Cũng có nhà thực hiện lễ rước Ông Táo mới về vào ngày 30 tháng Chạp. Việc này có ý nghĩa là người dân đón Ông Táo mới vào nhà. Tượng Ông Táo mới này được thờ cúng trong vòng một năm. Hiện nay, thay vì sử dụng ba chân kiềng bằng đất/“Ba Ông đầu rau”/Ông Táo lớn bằng đất để đại diện Ông Táo trong các nghi lễ tổng tiến, phần lớn người dân Thừa Thiên Huế sử dụng tượng Ông Táo có kích thước nhỏ. Chỉ một vài hộ gia đình còn thờ cúng ba chân kiềng bằng đất/“Ba Ông đầu rau”/Ông Táo lớn.

Khi tổng tiến tượng Ông Táo kích thước nhỏ ra ngoài, cùng với việc thắp ba cây hương và đốt tranh Ông Táo, một số người Huế còn đốt đồ mã gồm áo mũ, giày, tiền vàng giống như người miền Bắc nhưng hoạt động này không phổ biến như ở miền Bắc.

2.3.2. Lễ vật

Lễ vật được sử dụng để cúng Ông Táo ở Thừa Thiên Huế nói chung rất đơn giản gồm hoa quả, xôi, chè, rượu, nước, 1 tượng Ông Táo bằng gốm, 1 tranh Ông Táo và 3 áo giấy (Hình 2). Tùy gia đình còn có trầu, cau, thịt heo luộc. Tuy nhiên, không có lễ vật thịt gà để thờ cúng Ông Táo ở Thừa Thiên Huế. Lễ vật thịt gà được sử dụng để thờ cúng thần đất ở Thừa Thiên Huế.

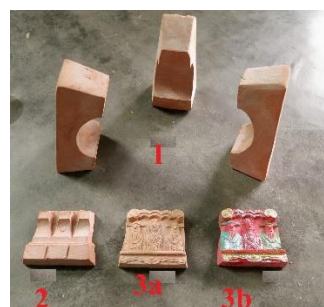

Hình 2. Bàn thờ Ông Táo ở Thừa Thiên Huế

(Nguồn: tác giả)

2.4. Chế tác tượng Ông Táo

Hiện nay, ở Thừa Thiên Huế, chỉ có ở làng Địa Linh là còn chế tác tượng Ông Táo, trong đó có 06 hộ gia đình đang chế tác bằng tay. Làng Phước Tích là làng đầu tiên làm ra tượng Ông Táo ở Thừa Thiên Huế, sau đó truyền đến làng Sinh và cuối cùng là làng Địa Linh. Ở làng Địa Linh, người dân bắt đầu chế tác tượng Ông Táo Quân từ 50 - 60 năm trước. Hiện nay, ở làng Địa Linh có ba loại tượng Ông Táo. Thứ nhất là ba chân kiềng bằng đất để nấu ăn, gọi là Tượng Ông Táo Lớn/“Ba Ông đầu rau” (Hình 3-1). Thứ hai là tượng mô phỏng ba chân kiềng bằng đất, gọi là tượng Ông Táo Quân (Hình 3-2). Thứ ba là tượng một bà hai ông, gọi là tượng Ông Táo Người, sáng tạo ra năm 1994 ở làng Địa Linh. Hiện tại, tượng Ông Táo Người phổ biến ở Thừa Thiên Huế (Hình 3 – 3ab).

Hình 3. Các loại tượng Ông Táo ở Địa Linh

(Nguồn: tác giả)

3. TÍN NGƯỠNG THỜ ÔNG TÁO Ở HỘI AN

Về Ông Táo ở Hội An, chúng tôi đã điều tra thực địa 08 ngôi nhà còn bảo tồn được bếp cũ ở khu phố cổ Hội An, năm 2011 và năm 2013³. Ở đây, chúng tôi làm rõ đặc điểm tín ngưỡng thờ Ông Táo ở Hội An thông qua các tài liệu thành văn và những thành quả nghiên cứu thực địa đã thu được.

³ Các ngôi nhà gồm: 10 Nguyễn Thái Học, 22 Nguyễn Thái Học, 104 Nguyễn Thái Học, 40 Trần Phú, 49 Trần Phú, 77 Trần Phú, 87 Trần Phú, 129 Trần Phú.

3.1. Địa điểm thờ cúng Ông Táo

3.1.1. Vị trí của bếp

Theo tài liệu của Trần Thị Lệ Xuân, vị trí của bếp ở Hội An được biết như sau: "Theo thuật phong thủy, bếp là một trong những yếu tố quan trọng nhất của ngôi nhà. Ngoài yếu tố tiện nghi, bếp phải được xem xét ở các góc độ thẩm mỹ, kiến trúc và phong thủy. Đặt bếp ở vị trí nào là điều mà hầu hết những người xây nhà đều rất lưu tâm. Theo dân gian, bếp thường được làm nhìn về hướng Tây, đặt ở bên trái (phía Đông), biệt lập và vuông góc với nhà chính, kế tiếp là hướng Nam, hướng chính Tây, các hướng khác đều không tốt" [4, tr. 26-27].

Theo chúng tôi điều tra 08 ngôi nhà như trên, nhà bếp xưa đều được làm quay về hướng Tây, đặt ở phía Đông. Phương vị này là theo phương vị tự nhiên. Cho nên, nếu nhà có cửa trước hướng Nam thì bếp nằm ở bên phải khi đi vào. Nếu nhà có cửa trước hướng Bắc thì bếp nằm ở bên trái khi đi vào (Hình 4).

Tuy nhiên, về phương vị của bếp ở Hội An có những cách nghĩ khác nhau. Thứ nhất là sao cho, khi nấu cơm, mặt con người nhìn về hướng đông, thứ hai là sao cho, bếp nằm ở phía đông nhìn về hướng tây và thứ ba là nhờ thầy bói quyết định phương vị của bếp và bàn thờ tổ tiên cho phù hợp với tuổi của gia chủ.

Ngoài ra, hiện nay, các ngôi nhà có bếp ga hoặc bếp mới đặt ở nhiều hướng và nhiều nơi, tùy gia đình, nhưng người dân cho rằng, bếp chính là bếp xưa và quan trọng nhất vẫn là phương vị của bếp chính.

Hình 4. Sơ đồ mặt bằng nhà và vị trí bếp ở Hội An
(Nguồn: Tác giả)

3.1.2. Vị trí của bàn thờ Ông Táo

Theo Trần Thị Lệ Xuân, "Bên cạnh việc đặt bếp nấu, tín ngưỡng thờ Thần Bếp (Ông Táo) rất được chú trọng, nhằm nhắc nhở người ta sống có nghĩa, có nhân và hướng thiện. Vì thế, tục lệ thờ Thần Bếp đã có từ lâu và được gìn giữ, lưu truyền cho tới ngày nay. Vị Thần này được đặt phía trên bếp nấu ăn, nếu không đủ chỗ thì đặt ở góc phía Nam nhà bếp, bởi vì Thần Bếp thuộc hỏa nên Thần bếp cần được đặt ở phía Nam (hỏa - vượng)" [4, tr. 27]. Nguyễn Thị Trang Thi cho rằng, "Bàn thờ Ông Táo thường được đặt ở bếp, đối diện với người đứng nấu nướng hằng ngày, không nhất thiết phải đặt cố định theo hướng nào đó mà phải theo hướng của bếp nấu, bếp nấu ở dưới thì bàn thờ Ông Táo nằm phía trên của bếp" [2, tr. 27].

Hình 5. Bếp xưa và vị trí bàn thờ Ông Táo ở Hội An

(Nguồn: tác giả)

Theo chúng tôi điều tra, các ngôi nhà trên dù hiện nay không sử dụng bếp xưa nhưng đều có bàn thờ Ông Táo đặt cao trên bức tường ở vị trí bếp xưa, tức là bàn thờ Ông Táo đặt cao trên bức tường phía Đông (Hình 5). Ở bếp ga hoặc bếp mới mà người dân nấu ăn hằng ngày, không đặt bàn thờ Ông Táo.

3.2. Bàn thờ Ông Táo

Bàn thờ Ông Táo ở phố cổ Hội An rất đơn giản nhưng có đặc trưng. Thứ nhất là có bài vị được viết dòng chữ "定福灶君"(Định Phúc Táo Quân). Trong 08 ngôi nhà chúng tôi điều tra, có một bài vị với các chữ cái đó được viết trên bảng gỗ, sơn màu đỏ, chữ Hán màu vàng (Hình 6), một bài vị được viết chữ Hán màu đen, bằng tay của chủ nhà trên giấy màu đỏ. Một vài ngôi nhà có thay mới bài vị giống như bài vị phổ biến ở miền Trung và miền Nam hiện nay. Thứ hai là phần lớn bàn thờ Ông Táo có màu đỏ. Ngoài bài vị ra, bàn thờ làm bằng bảng gỗ hoặc khám thờ màu đỏ. Nhà 49 Trần Phú, bàn thờ Ông Táo không có màu đỏ, nhưng bát hương được bọc trong giấy đỏ, ba bình gạo, nước, muối được đặt nắp bằng giấy đỏ.

Hình 6. Bàn thờ Ông Táo ở Hội An

(Nguồn: tác giả)

3.3. Nghi lễ Ông Táo

Theo Nguyễn Thị Trang Thi, "Lễ vật được sử dụng để cúng Ông Táo cũng rất đa dạng... Tùy theo điều kiện kinh tế, phụ thuộc vào từng hoàn cảnh của mỗi gia đình mà lễ vật cúng cũng khác nhau, nhưng giấy áo, vàng mã, trầu cau, rượu và hoa cúng thì không thể thiếu" [2, tr. 28]. Ngoài ra, đối với người Hoa, "chuẩn bị lễ vật tiễn đưa Ông Táo gồm có bộ đồ mã, hương đèn, đĩa trầu cau, 01 đĩa kẹo thèo lèo và 01 ổ bánh tằm" [2, Tr. 28].

Kết quả phỏng vấn người dân ở phố cổ Hội An của chúng tôi về cơ bản cũng giống như trên, tức là lễ vật để cúng Ông Táo tùy theo từng gia đình, gồm hoa quả, nước, rượu, trà, bánh tằm, kẹo thèo lèo và một bộ đồ mã để cúng Ông Táo. Một bộ đồ mã của Ông Táo gồm tiền giấy, mũ giấy, giấy vẽ con cò và ngựa, giấy vẽ một Táo quân và tranh Ông Táo của làng Sinh (Thừa Thiên Huế). Ngoài ra, có những gia đình nói rằng, không dâng thịt cho Ông Táo. Thịt gà là để cúng thần tài.

3.4. Ông Táo và lửa (thần lửa)

Quan hệ giữa Ông Táo và lửa (hoặc thần lửa) là điểm quan trọng. Trần Thị Lê Xuân cho rằng, "Vị thế, tục lệ thờ Thần Bếp đã có từ lâu và được gìn giữ, lưu truyền cho tới ngày nay. Vì Thần này được đặt phía trên bếp nấu ăn, nếu không đủ chỗ thì đặt ở góc phía Nam nhà bếp, bởi vì Thần Bếp thuộc hỏa nên Thần Bếp cần được đặt ở phía Nam (hỏa - vượng)" [4, tr. 27].

Tư liệu của Nguyễn Thị Trang Thi cũng có ghi chép về nội dung phỏng vấn như sau: "Ông Lê Nhân cho biết: Trong Ngũ hành, Hỏa chính là Ông Táo, người giữ lửa cho gia đình. Bàn thờ Ông Táo thường được đặt ở hướng Đông theo quan niệm "Đông trù Tư mệnh Táo phủ thần quân" [2, tr. 28]. Ngoài ra, Ông Phạm Đức Bằng cho rằng: "Mục đích của cúng Ông Táo là xin được độ lửa thường xuyên vì vũ khí của Ông Táo là bếp lửa, Ông Táo luôn giữ cho bếp lửa luôn đỏ" [2, tr. 29].

Chúng tôi chưa đủ điều kiện điều tra phỏng vấn về quan hệ giữa "Ông Táo" và "lửa", nhưng các ghi chép đó trong hai tư liệu nêu trên là điều hết sức quan trọng.

3.5. Chế tác tượng Ông Táo

Chúng tôi đã điều tra thực địa về việc làm tượng Ông Táo ở phường Thanh Hà, Hội An năm 2018. Hiện nay, ở Hội An chỉ có gia đình ông Nguyễn Văn Chín (sinh năm 1956) chế tác tượng Ông Táo. Ông Chín nói rằng, cụ Loan (1916 - 2018), mẹ ông Chín là người đầu tiên làm tượng Ông Táo ở làng Thanh Hà, Hội An trước năm 1975. Ngày xưa, cụ Loan đi buôn bán đồ gốm ở Huế. Hiện nay, ông Chín làm tượng Ông Táo kích thước nhỏ mô phỏng một bà và hai ông, gọi là tượng Ông Táo người, có hình dạng giống với Ông Táo người hiện đang chế tác tại làng Địa Linh, Thừa Thiên Huế. Tượng Ông Táo người có ba mẫu: màu vàng, sơn mài và không sơn (để mộc) được làm bằng khuôn kim loại (Hình 7). Nhà ông Chín bán si tượng Ông Táo và tượng Ông Táo đó được bán ở Đà Nẵng. Chúng tôi cũng đã điều tra ở chợ Thanh Hà thì lúc đó không thấy ai bán tượng Ông Táo.

Hình 7. Các loại tượng Ông Táo của ông Nguyễn Văn Chín

(Nguồn: Tác giả)

4. SO SÁNH TÍN NGƯỠNG THỜ ÔNG TÁO Ở THỪA THIÊN HUẾ VÀ HỘI AN

Ở phần này, chúng tôi sẽ nhận xét các điểm giống nhau và khác nhau về việc thờ Ông Táo ở Thừa Thiên Huế và Hội An, từ đó làm sáng tỏ đặc điểm và nguồn gốc của tín ngưỡng thờ Ông Táo ở Hội An có xuất xứ từ đâu?.

4.1. Phương vị của bếp và bàn thờ Ông Táo

4.1.1. Về phương vị “Đông”

Điểm giống nhau giữa Thừa Thiên Huế và Hội An về phương vị của bếp và bàn thờ Ông Táo là cả hai đều có quan niệm đặt bếp ở phương Đông. Tuy nhiên, bếp ở phố cổ Hội An đặt phía đông là theo phương vị tự nhiên, nhà bếp ở Thừa Thiên Huế đặt phía Đông theo quan niệm của người dân.

Ý nghĩa về phương vị “Đông” của bếp và bàn thờ Ông Táo liên quan đến quan niệm về Ông Táo. Ông Táo có danh hiệu cao quý là “Đông Trù Tư Mệnh Táo Phủ Thần Quân”. Danh hiệu này là tên của Ông Táo trong Đạo giáo ở Trung Quốc. “Tư Mệnh” có nghĩa là kiểm soát sinh mệnh người dân.

Ở Trung Quốc, trong tác phẩm “Baopuzi” của Ge Hong có đề cập đến Ông Táo với vai trò là “Tư mệnh” nhưng, chúng tôi chưa thể khẳng định quan hệ giữa Ông Táo và “Đông Trù”. Nó có thể liên quan đến tín ngưỡng Núi Tai, núi nằm ở phía đông, một trong năm núi được người Trung Quốc tôn thờ.

Từ “Đông trù” trong danh hiệu “Đông Trù Tư Mệnh Táo Phủ Thần Quân” tức là “Đông nhà bếp” (“trù” có nghĩa là “bếp”). Chúng tôi cho rằng, xuất phát theo nghĩa của từ “Đông trù” đó mà người dân đặt bếp ở phía đông.

Ở đây, xin trình bày một số tư liệu để chúng ta suy nghĩ về phương vị “Đông” của bếp và bàn thờ Ông Táo.

Thứ nhất, văn hóa cung đình Huế, mặt bằng bố trí của Hoàng thành Huế chịu ảnh hưởng của học thuyết Nho giáo và tư tưởng Âm - Dương. Nhìn về phía Nam/nam diện, “trước và trái” là Dương: công, nam tính và vị ưu; “sau và phải” là Âm: riêng tư, nữ tính và vị liệt. Điện Thái Hòa (công cộng/phía trước) thuộc Dương và Tử Cấm Thành (riêng tư/phía sau) thuộc Âm. Thế Tổ Miếu (hậu duệ/liệt/phải) thuộc Âm và Thái Tổ Miếu (tổ tiên/ưu/trái) thuộc Dương. Ở đây, có thể thấy hệ thống quan niệm về bố cục được bộc lộ rõ ràng [8, tr. 59-78]. Ngoài ra, cuốn sách “Khâm định Đại Nam hội điển sự lệ” có ghi chép về việc thờ Ông Táo tại Miếu Hợp Đông 會同廟. Theo sách đó, các vị thần được bố trí thờ riêng biệt ở phía đông và phía tây, trong đó Ông Táo được

đặt ở phía tây.

Thứ hai, về phương vị thờ Ông Táo tại Đình ở miền Nam. Hiện nay, có hai Đình ở Thành phố Hồ Chí Minh thờ Ông Táo, một là Đình An Phú ở Quận 2, hai là Đình Phú Nhuận ở Quận Phú Nhuận. Cả hai Đình đặt bài vị Ông Táo được viết "Đông Trù Tư Mệnh 東廚司命" phía "ban trái 左班". Ngoài ra, Đình thần ở Dĩ An, tỉnh Bình Dương có am của Ông Táo bên trái nhìn từ trong Đình ra. Những ngôi Đình này thờ "Ngũ Hành nương nương 五行娘娘" trong khuôn viên và mang đậm yếu tố Đạo giáo.

Một ví dụ khác để so sánh về phương vị việc thờ Ông Táo và bếp là Ông Táo của người Okinawa, Nhật Bản. Tín ngưỡng thờ Ông Táo ở Okinawa và các vùng khác ở Nhật Bản khác nhau. Ngày xưa, người dân Okinawa sử dụng ba hòn đá để nấu nướng, cho nên theo người dân, ba hòn đá chính là Ông Táo. Vào ngày 24 tháng Chạp âm lịch hàng năm, người dân làm lễ cúng Ông Táo lên châu trời do chịu ảnh hưởng của Trung Quốc. Người Okinawa thường gọi Ông Táo là "thần lửa (HINUKAN)". Các gia đình đều có "Thần lửa (HINUKAN)" trong nhà bếp. Theo quan niệm của người dân, ngôi nhà truyền thống đặt nhà bếp ở hướng tây. Lý do là vì nhà bếp là không gian của phụ nữ và ứng với vị trí phương vị tây, kém đông.

4.1.2. Về phương vị "Nam" và Hỏa

Mặc khác, ở Hội An, có một số nơi đặt phương vị của bếp và bàn thờ Ông Táo ở phía Nam cũng được, do quan niệm phương vị tốt nhất là hướng đông, kế tiếp sau đó là hướng nam. Về việc đặt hướng Nam, chúng tôi cho rằng, có liên quan giữa Ông Táo và yếu tố "lửa" như hai tư liệu của Trần Thị Lệ Xuân và Nguyễn Thị Trang Thi có đề cập.

Theo tư tưởng "Ngũ hành" thì "Hỏa" là "Nam", "Đỏ". Theo "Bát quái", quẻ Lý là "Hỏa 離", hình dạng của hai hào dương kẹp giữa một hào âm. Phương vị của "Hỏa" trong "Bát quái tiên thiên" là "Đông", "Bát quái hậu thiên" thì là "Nam". Mối quan hệ giữa việc thờ cúng Ông Táo và thuyết "Âm dương ngũ hành" này được ghi chép trong cuốn "Gia Định Thành thông chí" của Trịnh Hoài Đức (1765-1825) như sau: 「祀灶神 左右畫二男形、中間一女形、亦象離 火二陽中以一陰為主之義」. Ý nghĩa là "thờ bếp thần, hai bên có đàn ông, giữa có một phụ nữ. Đây là hình dạng của quẻ Lý hỏa, hai hào dương kẹp giữa một hào âm".

4.2. Bàn thờ Ông Táo

Ở Thừa Thiên Huế và Hội An có bàn thờ Ông Táo riêng trong bếp. Ở Thừa Thiên Huế, các gia đình đặt tượng Ông Táo có kích thước nhỏ trên bàn thờ Ông Táo,

nhưng ở Hội An, đặt bài vị "Định Phúc Táo Quân" trên bàn thờ Ông Táo. Ở phường Thanh Hà, hiện có một gia đình chế tác tượng Ông Táo phỏng hình ảnh một bà hai ông như Ông Táo ở làng Địa Linh, Thừa Thiên Huế, nhưng không có tư liệu về việc người Hội An sử dụng tượng Ông Táo đó để thờ cúng Ông Táo trong bếp truyền thống. Chúng tôi chưa thể kết luận cụ thể về vấn đề này do chưa tiến hành điều tra thực địa nhiều ở Hội An.

Bài vị "Định Phúc Táo Quân" là chịu ảnh hưởng của Ông Táo Trung Quốc. Ở miền Nam, phổ biến việc đặt bài vị "Định Phúc Táo Quân" trên bàn thờ Ông Táo ở bếp, nhưng ở miền Bắc thì không phổ biến. Ảnh hưởng này có thể nói là do những người Trung Quốc đến miền Trung và miền Nam vào cuối triều đại nhà Minh, đầu triều đại nhà Thanh. Một bộ đồ mã của Ông Táo được bán tại chợ ở Hội An và Sài Gòn có giấy viết từ "Quảng Đông".

Ngoài ra, đặc trưng của bàn thờ Ông Táo ở Hội An là màu sắc. Màu của bàn thờ Ông Táo ở Hội An là màu đỏ, màu của bàn thờ Ông Táo ở Thừa Thiên Huế là khác. Màu sắc này có thể chịu ảnh hưởng của yếu tố "lửa".

4.3. Về việc thờ cúng Ông Táo ở Hội An

Chúng ta đã làm rõ đặc trưng thờ cúng Ông Táo ở Hội An thông qua so sánh Ông Táo ở Thừa Thiên Huế và Hội An. Ở đây, chúng tôi làm rõ lại đặc trưng thờ cúng Ông Táo của Hội An có xuất xứ từ đâu, cũng như mối quan hệ giữa Hội An và Thừa Thiên Huế.

Ở Thừa Thiên Huế và Hội An đều có phương vị của bếp hoặc bàn thờ Ông Táo ở phương Đông. Tuy nhiên, bếp của phố cổ Hội An đặt phía đông phương vị theo tự nhiên, nhà bếp của Thừa Thiên Huế đặt phía đông theo quan niệm của người dân.

Phương vị ngôi nhà truyền thống ở Thừa Thiên Huế chịu ảnh hưởng của quan niệm "Ngồi về hướng bắc và quay mặt về hướng nam 「座北朝南」" của thuật phong thủy nhà cửa Trung Quốc. Mặt bằng bố trí của Hoàng thành Huế là đại diện tiêu biểu cho ảnh hưởng đó. Trần Đại Vinh cho rằng, cuộc sống, tín ngưỡng và nghi lễ của người dân Huế chịu ảnh hưởng theo tục nghi lễ Cung đình Huế⁴.

Tuy nhiên, ngôi nhà của Hội An được đặt phía đông theo phương vị tự nhiên, bố trí nhà cửa không theo quan niệm "Ngồi về hướng bắc và quay mặt về hướng nam". Nhà hai bên đối diện nhau qua đường, một bên là nhà có cửa trước hướng nam, bên

⁴ Thông tin phỏng vấn Trần Đại Vinh, năm 2013.

đối diện là nhà có cửa trước hướng bắc. Nhà ở của Hội An không chịu ảnh hưởng quan niệm "Ngồi về hướng bắc và quay mặt về hướng nam" theo thuật phong thủy nhà cửa Trung Quốc nhưng vẫn chịu ảnh hưởng quan trọng là việc đặt bếp và bàn thờ Ông Táo hướng Đông. Về việc đặt nhà bếp hoặc bàn thờ Ông Táo ở hướng đông thì cách suy nghĩ của người dân có thể thay đổi đảo ngược tùy theo quan niệm về mối quan hệ giữa ưu thế và thấp kém, giữa đông và tây, như trường hợp Hoàng thành Huế hoặc nhà dân ở Okinawa.

Ở Hội An, tại sao người dân đặt bếp và bàn thờ Ông Táo ở hướng đông? Đó là do chịu ảnh hưởng từ danh hiệu cao quý "Đông Trù Tư Mệnh Táo Phủ Thần Quân" của Táo thần trong Đạo giáo Trung Quốc. Ảnh hưởng này cũng có thể được nhìn thấy ở các Đình khu vực Thành phố Hồ Chí Minh chịu ảnh hưởng của tư tưởng Ngũ hành.

Ngoài ra, Ông Táo ở Hội An có điểm quan trọng là quan hệ với yếu tố "lửa". Các tài liệu của Trần Thị Lệ Xuân, Nguyễn Thị Trang Thi đã đề cập và biểu tượng màu đỏ của bàn thờ Ông Táo cho thấy điều đó. Chúng tôi nghĩ rằng, về quan hệ "Ông Táo" và "lửa" là chịu ảnh hưởng của tư tưởng "Ngũ hành" và "Bát quái" hơn là chịu ảnh hưởng Ông Táo ở Trung Quốc.

Có thể nói, đặc trưng của tín ngưỡng thờ Ông Táo ở Hội An là, song song với việc thờ cúng "một bà và hai ông" là đặc trưng riêng của Việt Nam nói chung, cách thờ cúng cũng có tiếp nhận một số ảnh hưởng từ Trung Quốc. Ảnh hưởng đó không chỉ là quan niệm về Táo Thần của Trung Quốc, mà đặc biệt còn có chịu ảnh hưởng của tư tưởng "Ngũ hành" và "Bát quái" do những người Trung Quốc mang đến miền Trung và miền Nam Việt Nam vào cuối triều đại nhà Minh, đầu triều đại nhà Thanh. Ở Hội An và Thừa Thiên Huế cũng chịu ảnh hưởng của Trung Quốc cùng thời gian như vậy. Tuy nhiên, với tư cách là nơi đặt kinh đô, cuộc sống của người dân Huế chịu ảnh hưởng mạnh của tư tưởng Cung đình Huế, trong khi cuộc sống của người dân Hội An mang đặc trưng của một thương cảng sầm uất. Có thể nói, chính sự tương phản trong nếp sống và cách suy nghĩ của người dân Hội An và Thừa Thiên Huế đó đã khiến cho cách thờ cúng Ông Táo ở hai địa phương có sự phân hóa, khác biệt.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1]. Huỳnh Đình Kết (1998), *Tục thờ thần ở Huế*, Nxb. Thuận Hóa, Huế.
- [2]. Nguyễn Thị Trang Thi (2021), "Lễ cúng Ông Táo ở Hội An qua tham vấn cộng đồng", *Thông tin Nghiên cứu Bảo tồn Di sản Hội An*, Tập 01 (53), tr. 27-29.

- [3]. Trần Đại Vinh (1995), *Tín ngưỡng dân gian Huế*, Nxb. Thuận Hóa, Huế.
- [4]. Trần Thị Lệ Xuân (2010), “Bếp xưa trong di tích ở Khu phố cổ Hội An”, *Bản tin*, Trung tâm Quản lý Bảo tồn Di tích Hội An, Số 04 (12), tr. 25-30.
- [5]. Gourou, Piere, Dịch MURANO Tutomu (2014), *Les Paysans du Delta Tonkinois*, Nxb. MARUZEN PLANET.
- ピエール・グルー 村野勉 (訳) (2014) 『トンキン・デルタの農民 —人文地理学的 究— Pierre Gourou Les Paysans du Delta Tonkinois』丸善プラネット.
- [6]. ITO Takeshi (2018), *Vietnamese Citadel and Architecture*, Chuokouronbijyutu
- 伊藤毅編 (2018) 『フエ —ベトナム都城と建築—』中央公論美術出版.
- [7]. NABETA Naoko (2015), “Ong Tao Worship in Vietnam from the Perspective of Living Spaces: The case study of Hoi An”, *Comparative Folklore Studies*, No29: 217-228. 鍋田尚子 (2015) 「居住空間からみたベトナムのオンタオ (竈神) 祭祀: ホイアンの事例報告」『比較民俗研究』29号: 217-228.
- [8]. NAKAGAWA Takeshi (1996), “City and Architecture in Vietnam, Hue”, *SD Space design*, No378, Kajima institute Publishing, pp. 59-78.
- 中川武 早稲田大学アジア建築研究室 (1996) 「ベトナムの都市と建築 2 フエ」『SD スペースデザイン ベトナム建築大博覧』第 378 号 鹿島出版会: 59-78.
- [9]. Craste, Léo (1939), “Etude Sur L’Habitation Annamite A Hué Et Dans Les Environs” *B.A.V.H* (26), No1, Janvier - Mars 1939: 21-42.

THE WORSHIP OF KITCHEN GODS IN THUA THIEN HUE AND HOI AN, QUANG NAM: A COMPARATIVE STUDY

Nabeta Naoko¹, Nguyen Van Quang^{2*}

¹Institute for the Study of Japanese Folk Culture, Kanagawa University, Japan

²Faculty of History, University of Sciences, Hue University

* Email: nguyenvanquang@hueuni.edu.vn

ABSTRACT

The objective of this study is first, to clarify the characteristics of the worship of Ong Tao in Thua Thien Hue and Hoi An. Second, analyze and clarify the similarities and differences between Ong Tao worship in Thua Thien Hue and Hoi An, then remark and evaluate Ong Tao worship in the two areas based on criteria such as historical context and multiple perspectives. We will also clarify the origin of the Ong Tao belief in Hoi An. Is it related to Hue, influenced by the Chinese, or the work of Hoi An's natives?.

Keywords: Ong Tao, Thua Thien Hue, Hoi An, worship.

Nabeta Naoko sinh năm 1971 tại Nhật Bản. Bà tốt nghiệp cử nhân ngành Kinh tế Gia đình tại trường Cao đẳng - Đại học Mizuho năm 1992. Năm 2010, Bà tốt nghiệp cử nhân ngành Xã hội Văn hóa và thạc sĩ chuyên ngành Văn học năm 2014 tại Trường Đại học Đại học Quốc tế Okinawa. Tốt nghiệp nhận bằng vị tiến sĩ chuyên ngành Nghiên cứu tư liệu lịch sử và Văn hóa dân gian năm 2019 tại Trường Đại học Kanagawa. Hiện nay bà làm Research Fellow tại Institute for the Study of Japanese Folk culture, Kanagawa University, Japan.

Lĩnh vực nghiên cứu: văn hóa dân gian so sánh.

Nguyễn Văn Quảng sinh ngày 02/11/1982 tại Bình Định. Ông tốt nghiệp cử nhân ngành Lịch sử tại trường Đại học Khoa học, ĐH Huế năm 2005, tốt nghiệp thạc sĩ chuyên ngành Khảo cổ học năm 2011 tại trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội. Năm 2018, Ông tốt nghiệp Tiến sĩ chuyên ngành Khảo cổ học năm 2018 tại trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội. Hiện nay, ông công tác tại Khoa Lịch sử, trường Đại học Khoa học, ĐH Huế.

Lĩnh vực nghiên cứu: Khảo cổ học, Lịch sử, văn hóa Champa.